

מחווון לשאלון בהיסטוריה – קיץ תשפ"ה, מס' 22262

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד. שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות. אם תלמיד משיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות אך לא הפריד בין מטלות שונות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית לו נקודות.
- * ההנחיות במחווון מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכים ולמעריכות כאחד.

תזכורת: הגדרות למטלות בבחינה

- * **הציגו/תארו/הביאו** – הצגה/תיאור של התופעה, הפעולה, האירוע, התהליך הנדרשים בשאלה, בלי להסביר את הסיבות להתהוותם או את התוצאות/ההשפעות שלהם.
זהו מעין "צילום תמונת מצב" (מאפיינים, משתתפים, זמן, מקום).
- * **הסבירו** – הבהרה, פירוש של העניין המבוקש; סיבות/גורמים שהביאו לתהליך/לפעולה/לאירוע;
תוצאות/השלכות של העניין המבוקש.
- * **השוו** – יש להשוות בין שני עניינים מבוקשים, על פי קריטריונים, ולהבהיר את הדומה ואת השונה בכל אחד מן הקריטריונים שהוצעו.
- * **הדגישו** – הבאת דוגמה הממחישה ומבהירה את העניין המבוקש (יש לתת דוגמה מפורטת, ואין להסתפק בהכללה).

ספרי הלימוד המאושרים:

בית שני

1. א' באר, **ממדינת מקדש לעם הספר – קורות עם ישראל משיבת ציון עד חתימת המשנה**, אורט ישראל, 2008 (להלן אורט).
2. ש' כהן, **ממדינת מקדש לעם הספר – היסטוריה של בית שני**, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת).
3. מ' בר הלל, ש' ענבר, **מעם המקדש לעם הספר – טיול היסטורי בשבילי תקופת הבית השני**, לילך, 2008 (להלן לילך).
4. ק' אביאלי-טביביאן, **מסעות בזמן – ממדינת מקדש לעם הספר**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח).
5. ד' שחר, **ממדינת מקדש לעם הספר – ימי הבית השני ותקופת המשנה**, רכס, 2008 (להלן רכס).
6. ד' שוורץ, **ממדינת מקדש לעם הספר – משיבת ציון עד עריכת המשנה**, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר).

בית שני – ממדינות מקדש לעם הספר

יש לענות על שתיים מן השאלות 1–4.

1. הממלכה החשמונאית**א. מטרות השליטים החשמונאים בהרחבת גבולות הממלכה:**

- לצרף שטחים שבהם חיו תושבים יהודים רבים לממלכה.
- להשיב שטחים שהיו לממלכת יהודה בעבר.
- ליצור רצף טריטוריאלי.
- להגדיל את הממלכה לשם תהילה ורכישת עוצמה צבאית.
- מטרה כלכלית: הוספת שטחי חקלאות, דרכי מסחר ונמלים ויצירת גישה לחוף.
- מטרה ביטחונית: להבטיח ממלכה עצמאית חזקה.

פעולות שהם נקטו כדי לקדם מטרות אלה:

כיבוש שטחים ביהודה, בעבר הירדן, בשומרון, באדום, בגליל, בדרום לבנון.

האתגרים שעיימם התמודדו השליטים החשמונאים בעקבות התרחבות הממלכה:

- לשמור על רוב יהודי בממלכה שהתרחבה, ועל הצביון היהודי שלה. לקבוע ולנהל מדיניות כלפי האוכלוסייה הנוכרית שחיה בשטחים שנכבשו.
- לבצר את הגבולות החדשים ולהגן עליהם לנוכח העמים שחיו בסביבה ולנוכח המעצמות (בית סלווקוס ורומא).
- להתמודד עם ניהול ממלכה גדולה: מיסים, צבא, חלוקת סמכויות, שגשוג כלכלי.

ב. השינויים שחלו בתקופת החשמונאים בתחומים שונים:**מעמד המנהיג וסמכויותיו**

דוגמאות המבטאות את השינוי:

מינוי יונתן לכוהן גדול; יהודה אריסטובולוס הכתיר את עצמו למלך; אלכסנדר ינאי הכתיר את עצמו למלך והרחיב את סמכויותיו גם לתחומי החקיקה והשיפוט; שלומציון המלכה – אישה שליטה; שלומציון העבירה את הכהונה הגדולה לבנה הבכור ואת הפיקוד על הצבא לבנה השני.

מדוע שינוי זה עורר התנגדות מצד חלק מן החברה היהודית:

- הכתרת השליטים החשמונאים למלך מנוגדת למסורת היהודית שעל פיה מלך הוא רק מי שמוצאו מבית דוד.
- התנגדות לריכוז הסמכויות הדתיות והמדיניות (מלוכה וכהונה) בידי אדם אחד.
- שלטון יחיד היה בניגוד להחלטה של אספת העם (בימי שמעון).
- הרחבת הסמכויות של השליט לתחומי חקיקה ושיפוט הוצרה את הסמכויות של מוסדות ייצוג אחרים (הסנהדרין).
- על פי המסורת איש מלחמות ושופך דמים לא יכול לשרת בקודש בתפקיד הכהן הגדול.

היחס להלניזם

דוגמאות המבטאות את השינוי:

- אימוץ שמות הלניסטיים כגון הורקנוס, אלכסנדר, אריסטובולוס.
- אימוץ דרכי השלטון האופייניות לעולם ההלניסטי (מלוכה, שילוב מלוכה וכהונה, שלטון אבסולוטי, אישה שליטה, ניהול חצר מלוכה לפי הדגם ההלניסטי).
- החזקת צבא שכירים.
- לימוד השפה היוונית ושימוש בה.
- אימוץ המנהג ההלניסטי לקבוע יום חג לציון ניצחון צבאי: יום הניצחון על ניקנור שקבע יהודה המכבי; יום כיבוש החקרא שקבע שמעון.

מדוע שינוי זה עורר התנגדות מצד חלק מן החברה היהודית:

- בגלל החשש משינוי צביונה היהודי של ארץ-ישראל.
- בגלל החשש שבעקבותיהם יאמץ שאר העם את אורח החיים ההלניסטי הזר ליהדות.
- בגלל החשש מגידול צבא שכירים מבני נכר.
- החצר של המלך החשמונאי דמתה לחצר הלניסטית ולא לחצר של מלך יהודי.

2. מקור – הורדוס, השלטון הישיר ביהודה

א. מדוע רצה הורדוס את תמיכת הרומאים בשלטונו:

משום שהורדוס היה "מלך חסות" ועלה לשלטון ביהודה בסיועם ובחסותם של הרומאים, היה עליו להפגין נאמנות לשלטון הרומאי והוא פעל לרצות ככל האפשר את הקיסרים.

כיצד ניסה הורדוס לחזק תמיכה זו – דוגמאות מן המפה:

- באמצעות בניית ערים לכבוד הקיסר – במפה מסומנות הערים קיסריה וסבסטיה שהקים הורדוס על שם הקיסר אוגוסטוס להאדרת שמו.
- באמצעות בניית מקדשים לכבוד הקיסר הרומי – במפה מסומנים מקדשים שהקים בקיסריה, סבסטיה ובניאס. במקדשים אלה נערך פולחן לכבוד הקיסר.
- באמצעות הקמת מבנים הקשורים לתרבות ההלניסטית-רומית – במפה מסומנים תיאטראות שבנה (בקיסריה ובירושלים), ומתקני ספורט (בקיסריה, שומרון/סבסטיה, יריחו, ירושלים).

מדוע רצה הורדוס את תמיכת העם היהודי בשלטונו:

- משום ששלטונו התבסס על מינויו בידי גורם זר – הרומאים.
- היהודים היו רוב בממלכתו.
- משום שהורדוס דחק את שושלת בית חשמונאי שזכתה לתמיכה ואהדה של רבים בעם.
- בשל מוצאו – צאצא של גרים אדומיים.

כיצד ניסה הורדוס לחזק תמיכה זו – דוגמאות מן המפה:

- באמצעות פיתוח שטחי החקלאות בממלכתו שתרם לפרנסת התושבים היהודים ולפריחה כלכלית – במפה מסומנות יוזמות של פיתוח חקלאי ביריחו ובפצאל.
- באמצעות הקמת נמלים שתרמו לקידום המסחר וסיפקו תעסוקה לפועלים רבים – במפה מסומנים נמלים שהקים בקיסריה ובאנתידון.
- באמצעות הרחבת מתחם הר הבית, שיפוץ בית המקדש, שיקומו והפיכתו למבנה מפואר – במפה מסומן המקדש בירושלים.
- באמצעות ביצור גבולות הממלכה והגנה על ביטחון תושביה – במפה מסומנים מבצרים שהקים בקיסריה, סבסטיה, אלכסנדריון, קיפרוס, הורקניה, הרודיון.

ב. מדיניות "השלטון הישיר" של רומא:

- חלוקת אזורי השלטון לפרובינקיות – יחידות שלטוניות הכפופות למרכז ברומא.
- בראש הפרובינקיה עמד נציב רומאי שמינה הקיסר (או הסנאט) לתקופה מוגדרת.
- הנציב היה כפוף לשלטון המרכזי ברומא, והחזיק צבא עזר רומאי.
- תושבי הפרובינקיה היו יכולים להגיש תלונה נגד הנציב לקיסר ברומא.

הגורמים שהובילו לשלטון ישיר ביהודה:

- מותו של הורדוס, חלוקת הממלכה בין שלושת בניו והמאבקים ביניהם.
- התנגדות העם היהודי לשלטונם של בני הורדוס ובעיקר לשלטון ארכילאוס.
- משלחת של נציגים מן העם היהודי יצאה לרומא כדי לתבוע את החלפת השלטון בשלטון ישיר.
- בעקבות התלונות הרבות נגד ארכילאוס, הקיסר אוגוסטוס הדיח אותו מתפקידו וכוון שלטון רומי ישיר.

3. תוצאות המרד הגדול, חכמי יבנה

א. תוצאות המרד הגדול:

- בתחום הכלכלי – הרס יישובים, שדות ויערות; השחתת יבול; הפקעת קרקעות והחרמתן; מכירת אדמות לאזרחים רומאים והחרתן; הטלת מיסי קרקע; עבודות כפייה; "מס היהודים".
- בתחום חברתי – התמוטטות מוסדות ההנהגה – היחלשות מעמד הכהונה וביטול הסנהדרין הישנה; אובדן מרכז חברתי מלכדי; היעלמות כתות: סיעות הקנאים, הצדוקים, האיסיים וכת מדבר יהודה; חברה שסועה ופגועה בעקבות הפילוג והמחלוקות שהתגלעו בזמן המרד; עליית יסודות חברתיים חדשים.
- בתחום הדמוגרפי – דלדול דמוגרפי של האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל: כרבע מן התושבים מתו, שבויים רבים נשלחו לרומא; שינוי בהרכב האוכלוסייה בערים רבות שהתרוקנו מיהודים והתמלאו בנוכרים (כגון קיסריה).

ב. הטענה – הקמת המרכז ביבנה הייתה נקודת מפנה בתולדות העם היהודי – נימוק באמצעות עובדות היסטוריות:

- המפנה: שינוי בהנהגה ונדידת המרכז הדתי הלאומי – בתקופת בית שני מילאו הכוהנים ששירתו בבית המקדש תפקיד מרכזי בהנהגת העם, עם הקמת המרכז ביבנה ולאחר החורבן עברה ההנהגה לחכמים, והמרכז הדתי לאומי של העם עבר מירושלים שבה שכן המקדש ליבנה שבה פעלו הנשיא, הסנהדרין והחכמים.
- המפנה: שינוי באורח החיים היהודי – אורח החיים שנמשך לאורך כל ימי בית שני (עלייה לרגל, קורבנות) עבר שינוי מהותי כדי להתאימו מחדש למציאות של היעדר מקדש: הונהגו תפילות קבועות, לימוד תורה בצוותא בבית הכנסת ובבית המדרש, נקבעו תקנות שנועדו לאפשר חיים יהודיים מלאים ללא זיקה הכרחית למקדש.
- המפנה: מחורבן ומשבר לשיקום ובנייה – הקמת המרכז ביבנה תרמה באופן מכריע לשיקום האומה שהייתה במשבר עמוק לאחר המלחמה הקשה וחורבן בית המקדש. החכמים שהתכנסו ביבנה סביב רבן יוחנן בן זכאי פעלו למען התאוששות של העם מבחינה נפשית ומבחינה ארגונית והתוו לעם דרך חדשה: שיקמו את מוסדות ההנהגה, עיצבו אורח חיים שנתן מענה לחיים יהודיים ללא מקדש (תפילות שיהיו תחליף לקורבנות, פתרונות לשמירת מצוות, קביעת לוח שנה אחיד לעם כולו).
- המפנה: מעבר מ"עם מקדש" ל"עם הספר" – עם הקמת המרכז ביבנה החל תהליך של מעבר של העם מהיותו "עם מקדש" ל"עם הספר". חכמי יבנה גיבשו בכתבים הלכה משותפת, אחידה לכל העם היהודי, ועם ישראל נהפך לעם שבמרכז חייו עמדה ההלכה הכתובה שעיצבה את החיים היהודיים עד ימינו בכל מקום.
- חכמי יבנה יצרו מהפכה רעיונית חברתית – בזמן המקדש לימוד התורה היה שמור לסופרים ולחכמים, לאחר החורבן משנעלמו המעמדות היה לימוד התורה פתוח לכל אדם.

4. מקור – "המרד הגדול", מרד בר־כוכבא – תמיכה והתנגדות

א. נימוקים של המתנגדים ליציאה למרד הגדול:

- אין סיכוי לנצח את האימפריה הרומאית החזקה בכוחות הדלים של המורדים.
- מחיר הכישלון גבוה מדי – הרומאים מדכאים מרידות בהרס ובחורבן ולא באמצעות הסכמים.
- ייתכן שכוחה, עוצמתה והצלחתה של רומא מעידים שהמצב הקיים הוא רצון האל.
- לא נכון למרוד בקיסר רומא בגלל כעס על הנציב ביהודה.

נימוקים של התומכים ביציאה למרד:

- אין להשלים עם קיומו של שלטון זר בארץ־ישראל, צריך לשאוף לחירות מדינית.
- השלטון הרומאי הוא עריץ ורשע: שחיתות הנציבים, הכבדת נטל המיסים, מעשי העושק והנישול.
- הנציבים הרומאיים פוגעים בחוקי הדת היהודית ומבזים אותה (שוד המקדש, הצבת פסל זהב במקדש, פגיעה במתפללים בפסח).
- הנציבים הרומאיים עוינים בגלוי את היהודים, תומכים בנוכרים ומתערבים לטובתם בעימותים אלימים.
- המאבק ברומא הוא חלק מתהליך הגאולה שיוביל למהפכה חברתית בעם היהודי ויאפשר לקדם צדק חברתי.
- החולשה הזמנית של רומא (בעיות פנים וחוץ) מזמנת שעת כושר מתאימה להכריז על מרד נגדה.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 76–89; כנרת, עמ' 108–121; לילך, עמ' 135, 137–147, 140; מט"ח, עמ' 81–84; רכס, עמ' 118–124, 133–138; שז"ר, עמ' 66–67.

ב. הטיעון של אפלבאום בנוגע למרד בר כוכבא:

הטענה: היציאה למרד הייתה מוצדקת והכרחית.

הנימוק:

- הקיסר הרומי אדריאנוס תכנן להשליט את התרבות הדתית ההלניסטית בכל שטחי שלטונו, וניהל מערכה פעילה לקידום רעיון זה. הוא הבין (במיוחד לאחר מרד התפוצות) שהדת היהודית מאיימת במרדנותה על שלמות הקיסרות ואחדותה ועל הבכורה של התרבות ההלניסטית. על כן החליט לחסל אותה והתחיל לנקוט צעדים שנועדו לפגוע ביסודות העיקריים של היהדות (ההכרזה על בניית איליה קפיטולינה, איסור מילה).
- העם היהודי הועמד בפני ברירה להשלים עם אובדן לאומי או להתנגד, ולא נותר לו אלא למרוד.
- המרד, על אף מחירו היקר, מנע מן הרומאים להשיג את מטרותם.
- טענה נגדית: היציאה למרד לא הייתה מוצדקת ואף סיכנה במידה רבה את המשך הקיום היהודי.

נימוק באמצעות עובדות היסטוריות:

- המרד הביא לאסון דמוגרפי – יהודה כמעט התרוקנה מתושביה, ונוכרים התיישבו באזורים שהיו מיושבים בעבר ביהודים. אדמותיהם של היהודים המעטים ששרדו הופקעו והם עברו לגליל. יהודים רבים ירדו מן הארץ.
 - המרד הביא לאסון לאומי – יהודה הפכה לפרובינקיה רומית בשם סוריה-פלשתינה, ובעקבות זאת נחלשה הזיקה ההיסטורית בין היהודים ובין ארץ-ישראל.
 - נאסר על יהודים להתיישב בירושלים, ועל חורבות העיר הוקמה עיר הלניסטית.
 - המרד הביא לאסון מבחינה דתית – גזרות דת רבות הוטלו, ונאסר על סמיכת חכמים. למעשה נאסר על קיום כל המצוות (חגים, שבת, לימוד וקריאת תורה...) ומי שהפר את הגזרות נידון למוות. חכמים רבים עזבו את ארץ-ישראל, ויוקרתה בעיני העם היהודי בתפוצות ירדה.
 - בעקבות המרד גלה רוב העם היהודי מארצו ואיבד את חירותו המדינית למשך קרוב לאלפיים שנה.
 - הביקורת על המרד הובילה לשינוי תפיסה ביהדות ולהשלמה עם חיים יהודיים תחת שלטון זר (קבלת עול מלכות זרה: דינא דמלכותא דינא. אסור לעלות בחומה ואסור לדחוק את הקץ).
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 109–119; כנרת, עמ' 166–170; לילך, עמ' 165–171; מט"ח, עמ' 96–102;
רכס, עמ' 173–185; שזר, עמ' 81–83